

O NEKIM REZULTATIMA I NOVIM ZADACIMA U ISTRAŽIVANJU HRVATSKE FILOZOFSKE BAŠTINE

HEDA FESTINI

Rijeka

UDK 111.852
Pregledni članak
Primljen: 20. 5. 2005.

Općenito je poznato da hrvatska filozofska baština još uvijek nije dovoljno istražena, što osobito važi za 19. st. priobalja. Također je znano da su naši raniji filozofi bili poznatiji u svijetu nego u nas kod kuće, što opet posebno važi za 19. st. kada su pretežno više boravili i radili u tuđini.

O autorima tog razdoblja najviše sam pisala baš u *Prilozima za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, i to 269 stranica, zatim 75 stranica u drugim časopisima, a 791 stranicu u tri knjige.

Spomenuti filozofi posebno su zaslužili znatnu pažnju zbog svoje osobitosti, premda su za svojeg boravka u domovini zapravo bili odsječeni od svijeta jer tršćanski Lloyd u njihovi doba nije još otvorio u tim krajevima pomorsku vezu jedrenjaka. Zbog takve izolacije njihova je važnost još veća pa zavređuju još porniju obradu.

U prvom redu to važi za kanonika i svojevremenog upravitelja gimnazije u Zadru *Pietra Botturu* koji je, premda rođen u Malcesinama 1778. g., djelovao pretežno u Zadru gdje je i umro 1861. g. U tom vremenu objavio je sedamnaest radova među kojima se posebno isticila *Ideologia*, knjižica objavljena u Veneciji 1832. g. i *Logica*, također objavljena u Veneciji 1833. g. Ponajprije sam obratila pažnju na temeljna dva vida njegova zanimanja, prvenstveno na problematiku jezika, a to su, kako on sam kaže – teorija jezika (la teoria delle lingue) i pitanje podrijetla jezika. On je koristio naziv teorija 'jezika' za svoju analizu filozofskih i gramatičkih temelja ljudskog govora pa je primjenom filozofije na gramatiku dobrim dijelom prethodio filozofiji jezika, jer je za Botturu teorija jezika bila filozofija jezika. Tek je na kraju svoje knjige došao do pitanja podrijetla jezika.¹ Bottura je skromno smatrao da on problem podrijetla jezika koji je inače bio okosnica rasprava

¹ P. Bottura, *Ideologia*, Venezia, 1832, str. 107, 116–118

od 17. do 19. st. obrađuje na način epikurejskih filozofa i većeg dijela talijanskih, engelskih, francuskih i njemačkih filozofa, i to pretežno iz 18. st. Međutim, on je rijetko spominjao te svoje prethodnike poimence osim Platona, dva puta Lockeja, dok je Condillaca i Vica naveo u drugim djelima i to u svezi s drugim pitanjima. U stvari se pokazalo da je on zapravo sintetizirao ta mišljenja.² Utvrdilo se da se od triju postojećih koncepcija o jeziku – naturalističke, konvencionalističke i instrumentalističke teorije, on kritički izjasnio o prvoj, eksplicitno je prihvaćao konvencionalističku teoriju, dok je implicitno predložio neka kasnija shvaćanja instrumentalističke koncepcije.³ Svojom podjelom znakova na 1) prirodne, 2) analogijske, 3) arbitrarne, tj. umjetne, ili konvencionalne, on je na najbolji način integrirao poglede svojih prethodnika: jezik sačinjavaju umjetni znakovi⁴ pa prve oblike pisane riječi ne objašnjava naturalistički, tj. on razlikuje savršeni i nesavršeni figurativni jezik, hijeroglifski i alfabetski (86–87). Tvrdio je za analogijske indikativne geste i emocionalne krike da su konvencionalni proizvodi, a ne prirodni – oni su ukorijenjeni u ljudskim potrebama razvijajući se kroz indukciju i ponavljanje. On nije bio baš naklonjen romantičkim pogledima koji su nešto kasnije bili toliko razglašeni (Humboldt), nego je znatno više zapravo preduhitrio neka nešto kasnija gledanja kao što je Peirceovo o iconu, indeksu i simbolu, te čak i suvremenija gledanja, kao što je Wittgensteinova ostenzivna definicija i Popperovo razlikovanje dviju faza razvoja jezika – niža faza (glasovne geste) i viša faza (artikulirani glasovi) te razmišljanja o jeziku kao slici svijeta.⁵ Zato je važno kako je Bottura shvaćao Condillaca. Bottura je zapravo bliži tumačenju znaka kao simbola nego kao predodžbene slike.⁶ Najvjerojatnije uvjeren Hobbesovim tvrđenjem o konvencionalnom podrijetlu jezika uspio je doći do nekih važnih obilježja jezika poznatih tek kasnije u teorijama s instrumentalističkim obilježjima, kao što su promjenljivost, intersubjektivnost, simboličnost jezika i izbor.⁷ Ako se uzme u obzir drugi vid problema kojim se Bottura bavio, problem primjene filozofije na gramatiku, pokazalo se kako je Bottura bio još uspješniji. On je postavio glavne kriterije za utvrđivanje jezičnog oblika putem analogije kao načela fonetičkog zakona. Bottura je pisao o akustičkoj slici 1832. g., a Humboldt 1836. g., dok je de Saussure, naravno, još kasnije. Upotrebljavao je i termin *supstituend* koji

² H. Festini, »Botturina teorija jezika«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, VIII (1982), br. 15–16, str. 78–79.

³ *Ib.*, vidjeti bilješku 9, 10. i 11.

⁴ P. Bottura, *op. cit.*, str. 80.

⁵ Vidjeti »Botturina teorija jezika«, *op. cit.*, str. 83–84, osobito bilješku 31.

⁶ P. Bottura, *Ideologia*, *op. cit.*, str. 81.

⁷ H. Festini, »Botturina teorija jezika«, *op. cit.*, 87–89. Također »Dva filozofa u Zadru – P. Bottura i J. Pulić«, *Radovi*, 25 (2) 1985/86, str. 5–6.

je u strukturalnoj lingvistici postao lingvističkom kategorijom. U suprotnosti s Lockeovom teorijom o jednoznačnosti određenja riječ-ideja i nasuprot tada postojećoj predodžbenoj semantici (Locke, Leibniz, Descartes, Lambert) koja je kasnije prerasla u atomističko-kvantitativnu semantiku, on je značenje shvatio kao funkciju odnosa iskaza i slušača, dok se razumijevanje postiže na temelju dogovora. Radi se o saopćavanju znakova, a ne ideja, a uspostavlja ih uporaba.⁸ Koliko je naslutio novu semantiku, otkriva njegov postupak s imenima.⁹ Proizlazi da filozofske temelje gramatike tvori ono tkivo ljudskog jezika koje se svodi na imena što je odnedavna zagovarao Beneveniste (178). Bottura je također naišao i na teoriju smisla koju je aktualizirao Dummett jer je tvrdio da treba znati ime da bi se referiralo – smisao je misao, razumijevanje, namjera, icon, simbol. Smisao je tako zapravo prvo-stepeno značenje, a referencija drugostepeno. Nije mislio kao Russell, nego je kao Frege tvrdio da je propozicija smisao iskaza, tj. ono što je tvrđeno: designatum deklarativnog iskaza (166).

Zbog rečenoga može se zaključiti da je Bottura povijesno bio između pravaca Mill, Russell i rani Wittgenstein te pravca Frege, Carnap i kasni Wittgenstein.

Na Đuru Pulića, rođenog u Dubrovniku 1816. g., koji je umro u Rimu 1883. g., odnosi se mojih 18 stranica, tj. tri napisa, ali nijedan nije objavljen u *Prilozima*... Pri usporedbi Pulića s Botturom navelo se kako je Pulić vrlo cijenio Botturu kojega je naslijedio kao upravitelj zadarske gimnazije. Pulić je isticao Botturu kao čovjeka i rodoljuba njegove nove domovine.¹⁰ Pulić je inače bio blizak Strossmayeru čiji je bio suučenic, kao što je bio blizak Pavlinoviću s kojim se našao kao suborac u preporodnoj djelatnosti. Bio je čak i zastupnik dubrovačkog i cavtatskog kotara, no rezultat njegove borbe bilo je izgnanstvo u Trento 1851. g. Baš tada je Pulić došao do svojih zanimljivih gledanja na jezik, ali ne na Botturin način, jer su se njegova razmišljanja kretala na polju filozofije znanosti budući da je on razmišljao o jeziku u smislu znanstvenog otkrića. Isto tako su bile zanimljive njegove kritik austrijskog projekta o odgoju.

Još se osamdesetih godina prošlog stoljeća smatralo pitanje znanstvenih otkrića nezaključenim problemom.¹¹ Dok su Hempel i Popper poricali logiku otkrića, ipak je moguće naći dvije pozitivne interpretacije – stariju, in-

⁸ Pokazano je da se po tumačenju indeksa Bottura može uvrstiti u red Lamberta, Peircea, Morrisa sve do Ecoa, vidjeti H. Festini, »Botturina koncepcija značenja«, op. cit., str. 163–164.

⁹ P. Bottura, *Idalogia*, op. cit., str. 60–61.

¹⁰ H. Festini, »Dva filozofa u Zadru...«, op. cit., str. 6, bilješka 4.

¹¹ H. Festini, »Đuro Pulić o otkriću znanstvenih teorija«, *Godišnjak za povijest filozofije* (3), 1985. Zagreb, str. 53, bilješka 1.

duktivističku, jer potječe još od F. Bacona (16–17. st.) i noviju, retrodaktivističku čijim se autorom smatra američki filozof Ch. S. Peirce (19–20. st.) Ako prihvatimo Grmekovu kvalifikaciju indukcije kao »baconovskog mita«,¹² ostaje mjerodavnim jedino retrodaktivistički pravac, a na njega je prije naišao Pulić (1865) od Peircea (1867).¹³ Pulić ne spominje ni Aristotelov ἀπαγωγή koji je najstariji tip zaključivanja.¹⁴ Kako su Hempel i Popper protiv deduktivne logike otkrića, i oni se mogu pridružiti retrodaktivnoj orijentaciji. Treći tip zaključivanja Pulić naziva supstitucijom, no vezuje ju isključivo uz matematiku, dok u svojoj logici uopće ne spominje termin 'retrodukcija', a niti u svojim predavanjima u Trentu, premda se baš onda njome služi. On ju jako dobro primjenjuje navodeći sve njezine stadije prilikom opisa teorije o otkriću sanskrta (57). Prije svega on je tu stalno isticao da otkriće počinje s nečim novim, začuđujućim (56).

O austrijskom projektu o odgoju u splitskoj *Nadi*, 1883. g. navedeni autor je zapisao da je tu došla do izražaja njegova »nezavisnost, postojanost i nekolebljivost« prema bilo kojem pojedincu i vlasti¹⁵ Pulić je zagovarao prvenstvo odgoja nad obrazovanjem, ali je znatno suzio domet te ideje zahtjevom jedinstva crkve i školstva. On se zalagao za strogo katolički odgoj, što je imalo za posljedicu potpunu potčinjenost dužnosti, a to ga je pak dovelo do jako retrogradnog stava da svi učitelji trebaju biti svećenici. Najvećom njegovom porukom iz doba Preporoda ostaje sve do danas snažno zagovaranje moralno jakih osobnosti koje se oblikuju samo usvajanjem navike misli da se ne može polagati na svoja prava ukoliko se ne ispunjava svoje dužnosti.

O Jurju *Politeu*, rođenom 1827. g. u Splitu, a umrlom u Veneciji 1913. g., najviše sam pisala – dvije knjige od ukupno 668 stranica, u *Filozofskim istraživanjima* objavila sam 16 stranica, a u *Prilozima...* 135 stranica. Pri tome se ustanovilo da je njegov rad bio mnogostruk. Obuhvatio je skoro svako područje filozofije – logiku, filozofiju jezika, teoriju komunikacije, metodologiju i filozofiju znanosti za koju je našao već 1855. g. zanimljiv naziv – filozofija egzaktnih znanosti. Zanimalo ga je ono područje koje je kasnije dobilo naziv – egzistencijalna ontologija – a također se zanimalo za pitanja etike, estetike, sociologije i psihologije. Pokazalo se da je Politeo u svojim bilježnicama od godine 1846. do 1913. uz ostala pitanja logike eksplicitno

¹² Ib., bilješka 52.

¹³ Pulić je pokušao opisati korake procesa znanstvenog otkrića kao retrodukciju, ali se prvenstvo u tom opisu pripisuje S. Ch. Peirceu. Doduše, Pulić opisu tog procesa nije dao ime/retrodukcija/, ali je prilično detaljno naveo u čemu se on sastojao, vidjeti ib., str. 52–57.

¹⁴ Ib., str. 53, bilješka 4.

¹⁵ H. Festini, »J. Pulić o austrijskom projektu odgoja i obrazovanja u doba Narodnog preporoda«, *Dalmacija u doba Narodnog preporoda 1835–1848*, str. 535.

tražio temelj za Millovu logiku, što se ispostavilo od početka, od 1846. g., da ide preko Jevonsove logike i Navilleove teorije o hipotezi. Protivio se je logici procesa znanstvenog otkrivanja smatrajući da se u znanosti dospijeva do otkrića putem grešaka i nagađanja (*le congetture*), a kasnije, 1860. g. otkrivanje je protumačio slično pojmu regresivne metode.¹⁶ Znalo se desiti da je pobrka s indukcijom (1884), no ipak je taj proces na kraju držao trećim vidom zaključivanja, za razliku od dedukcije i indukcije.¹⁷ Koliko je Politeo sve dosada aktualan, pokazalo se naročito u njegovim pogledima na indukciju kojoj je posvetio više pažnje nego dedukciji, što se prije svega očitovalo u kritici Millovog potpunog poistovjećenja indukcije kao metode dokazivanja i otkrivanja, a ispostavilo se da uvelike prethodi nekim suvremenim tumačima da indukcija ne treba opravdanje.¹⁸ Politeu je očito bilo blisko stajnište da indukcija i ne treba biti sasvim sigurna, jer je put znanosti takav, to je put izravnog pobijanja (*la confutazione*), za razliku od kasnijeg Popperovog pojma neizravnog pobijanja teorija. Na osnovi toga je problem znanstvenog objašnjenja koje izravno spominje 1884. g., postavio vrlo moderno, što je podupirao njegov pogled na uzrok i zakon. Još 1874. g. on je pravio razliku između uzroka i uvjeta smatrajući da je uzrok vezan uz uporabu hipoteze, dok je zakone smatrao generalizacijom opažanja koja se koristi u formuliranju teorije i zato ima važno mjesto u znanstvenom objašnjenju. U tom smislu je pisao o hipotetičkoj izvjesnosti u raznim znanostima pa i u matematici (1886). Izgleda da su Ilijić i Tacconi naslutili da je Politeo na neki način bio na putu Einsteina, no radilo se zapravo o njegovom doprinosu mijenjanju pojma o znanstvenom predmetu kada se na tragu teorije relativnosti zamijenilo poimanje predmeta znanosti kao ispitivanja jednolikosti pojava s jednolikošću fizikalnih zakona. Upravo se tu nalazi izvor uloge vjerojatnosti kao stupnjevanja, kako u Politea, tako i u modernim znanostima. Zato Politeo govori o statističkom zaključivanju.

O Politeovoj filozofiji jezika više se pisalo u *Filozofskim istraživanjima*, zatim u prvoj knjizi koju sam posvetila naročito semantičkim pitanjima, a posebno u *Filozofskim istraživanjima* kada se obradio njegov stav prema odnosu jezika i mišljenja. U *Prilozima...* se prikazao njegov »Nacrt zadnjeg predavanja« za padovansko sveučilište, a obilježava ga vrlo napredno gledište na etiku koje možemo smatrati etičkim naturalizmom¹⁹ tipičnim za

¹⁶ To možemo naći u njegovoj bilježnici koju sam označila kao »Smeđa bilježnica s narančastim rubom« (SN), str. 35.

¹⁷ To nalazimo u »Crnoj, jako maloj bilježnici« (CCM), str. 17.

¹⁸ Vidjeti H. Festini, *Život i djelo Splitsanina Jurja Politea*, HFD, Zagreb, 2003, str. 389–374.

¹⁹ H. Festini, »Politeova Plava bilježnica (1879–1880)«, *Prilozi...*, 20/1994, 1–2 (39–40), str. 243–253.

kasniji, engleski neoaristotelizam, školu u 20. stoljeću, posebno što se odnosi na izbor alternativnih puteva (Hampshire) i naglaska na društvenom vidu moralnih činjenica (Macyintire). Proizlazi da moralni svijet utječe na društvo, no ipak okosnicu sačinjava pojedinac, njegova slobodna samoniklost i ljudsko dostojanstvo ukotvljeno u intersubjektivnosti. No, o svemu tome opet se pisalo u *Filozofskim istraživanjima* 1996. Svakako da smatram najuspješnijim i najcjelovitijim pregled koji je postigla moja druga knjiga o Politeu 2003. g. zbog čega bi se moglo zaključiti da se o njemu više nema što reći. Međutim, ostalo je još dosta nepročitanih njegovih bilježnica, a osim toga smatram da nije do kraja objašnjen njegov stav prema utilitarizmu, jer je dosada utvrđeno samo to da se on odmaknuo od utilitarizma, ali se zapravo radi samo o razdaljini prema klasičnom utilitarizmu. Osim toga treba raščistiti njegov stav prema relativizmu s obzirom na usporedbe Ilijića i Tacconija s Einsteinovim relativizmom.

O Komižaninu Anti Petriću (1828–1908) objavila sam poveći prikaz od 33 stranice 1970. g. u *Prilozima...* o njegovoj žestokoj kritici Giobertijeva pojma lijepoga koju je objavio 1875. g. čak u opsegu od 421 stranice. Kasnije, 1885. g. Petrić je napisao raspravu o slobodi. Na II. međunarodnom znanstvenom kongresu u Parizu (nije se mogla utvrditi godina) Petrić je čitao svoju kritiku Giobertijeve koncepcije uz jedina još dva referata što je za njega bilo veliko priznanje pa se otada počela obraćati pažnja na njega i u užoj domovini, Splitu i Zadru, ali ne i na Akademiji znanosti u Zagrebu kojoj je to Tresić-Pavičić jako spočitnuo 1907. g. On je o njemu pisao vrlo blagonaklono, ponekad i vrlo točno – za Petrića će se znati u budućnosti. U spomenutom napisu u *Prilozima...* pokazano je jasno da je Petrić zamijetio dva obilježja Giobertijeve estetike, slično kao znatno kasnije najbolji Giobertijev poznavalac E. Garin (1947), a to je obrana objektivnosti lijepoga, opravdanje estetske mašte. U tom smislu Garin je ukazao na temeljnu dvosmislenost u Giobertijevoj koncepciji – kolebanje između metafizike lijepoga i antimetafizike. Petrić se našao na samom izvorištu tih dvosmislenosti, čak je uspio dospjeti do uvida glavnog promašaja svojeg učitelja Giobertija. Tako on kaže da je Gioberti eliminirao srž svoje teorije – ulogu mašte,²⁰ a što je najvažnije Petrić je još jasnije pokazao da je nemoguće definirati lijepo. Svoje osobno gledište zasnovao je na posve posebnom tumačenju sklada čija je okosnica *istaknutost* (il risalto) koja kao sveukupnost (tuttinsieme) mogućnosti postaje konkretno i posebično djelo, djelo objektivizacije umjetnikova svijeta, što je zapravo Petrića stavlja na domak Crocea, a još bliže mjesto mu pribavlja smatranje doživaljaja umjetničkog djela ponovljenim

²⁰ H. Festini, *Antun Petrić, filozof iz Komiže*, Književni krug, Split, 1992, str. 1.

stvaralaštvom. Treba naročito naglasiti da je Petrićev pristup umjetničkom djelu bio ne samo antimetafizički, nego i antiscijentistički, jer je izrazito tvrdio da ne postoje estetički zakoni.

Takvo njegovo ishodišno stanovište osobito je iskakalo u njegovu pristupu znanostima i svim pitanjima koja ih uključuju, kao što je ne samo shvaćanje zakona nego i uzroka, premda se teško uspijevaio odmaknuti od teološkog poimanja istine, što ga je udaljavalo od racionalizma koji se uobličio u novom smislu tek kasnije kao što ga je tumačio Semerari (1969). Međutim, spominjući 'racionalni izbor' Petrić je upravo bio vjesnik tog novog stava, što se naročito očitovalo u njegovu prihvaćanju problematičnih i hipotetičnih sudova, ne determinističkog shvaćanja Tome Akvinskoga, budući da prema Petriću pravi pojam slobode ne ide u korak s pojmovima vječna znanost i vječna istina.²¹

U tom djelu također dolazi do izražaja otvaranje još jednom problemu do danas zanimljivom, a to je pitanje vremena, izbora i granice slobode. Izrazom 'stalnost sadašnjeg čina' Petrić je bio na domaku uvida u povezivanje vremenskih faza, problematike značajne za egzistencijalističku ontologiju, kao i za razumijevanje povijesti uopće. Tako on uočava da se realni čin sastoji u povezivanju sadašnjeg i budućega preko odgovarajućeg sjećanja prošlosti. Prema tome, radilo se o predodređenju kasnijih egzistencijalističkih rješenja problema vremena, na što posebno upućuje njegov izraz »circuminsessione« na koji način je on pokušao obuhvatiti opisani proces temporalizacije, a još odrešitije na to upućuje njegov drugi termin »supstancija čina« koji je ciljao na samo središte procesa temporalizacije. Supstancija čina je slobodni izbor koji nije proizvoljan: tvori ga vrednovanje alternativa u traženju dobra, a on je samoodgovorno i samostalno procjenjivanje. Petrić ga naziva »praticamente pratico« (praktično praktičan), a to je kriterij koji potvrđuje slobodu što jedino potiče volju na djelovanje. Prema Petriću volja prihvaća samo »racionalni izbor«.²² Međutim, tu on upada u protivurjeđe, jer ako je blaženstvo vrhunsko načelo izbora i naša volja neće djelovati drugačije nego što zna bog da ću učiniti, onda je upitno kako se tu uopće može pojaviti sloboda. No, ipak se on znao izjašnjavati o slobodi i vrlo moderno – sloboda je uvjetovana i ograničena (84–85), slobodni čin je zapravo samooograničavanje slobode (44).

Čini se da sam u knjizi o Petriću izrekla sve najbitnije o njegovu radu i značenju, ali možda se još uvijek dalje može studirati njegove etičke stavove, posebno u zadnjim spisima.

²¹ A. Petrić, »Libertà e fato«, *Annuario dalmatico*, II / 1885, Zara, 3–73.

²² A. Petrić, *Saggio di conciliazione fra il dominio dell' idea del bene sulla volontà e la libertà d' elezione*, Trieste, 1906, str. 18, 36.

Svakako da je posebno zanimljiv, a za moj pojam i najznačajniji, Trogiranin, Albin Nađ, rođen 1866. g. u Trogiru, umro 1901. u Tarantu, a pokopan u Zadru. U prvom dvobroju *Priloga...* 1975. g. objavila sam o njemu pozamašan napis od 63 stranice. Tu je pokazano da je Nađ zapravo slijedio onu razvojnu crtu matematičke logike koja obuhvaća najpoznatije filozofe od Platona i Aristotela, pa kasnije do de Viétea (16), Sacchierija, Descartesa i Hobbesa (17), Galileja (18) sve do 19. stoljeća.²³ Nađ naziva svoju koncepciju, onda kada i Peano, matematičkom logikom no za nju je naziv »logistika« jako primjeren, jer se tako na neki način odaje počast njegovu brižljivom tumaču Zadrani I. Tacconiju²⁴ koji se tim nazivom služio misleći na Russellov logicizam, premda je Nađeva matematička logika zapravo bila prijelazni stupanj između algebre logike i logicizma. Nađ je sudjelovao u algebrizaciji logike, što je Schröder u jednom svojem pismu priznao, a Nađ ga je objavio. Schröder je izjavio da nije vodio računa o Nađevim rezultatima, jer ih nije poznao pa sada izražava zadovoljstvo što je u Nađu našao suradnika. Međutim, Schröder ni kasnije nije slijedio Nađev rad što je jako očito ukoliko se usporedi njegova teorija suda s II. dijelom Schröderova djela *Vorlesungen über die Algebra der Logik* (1905).²⁵ Pokazano je da je Nađ ponesen Weierstrassovim pozivom na preispitivanje matematičkih temelja²⁶ povezo logiku i matematiku na Peanov način primjene logike na matematiku²⁷ pa je temelj matematike tumačio pomoću dva pojma: klasa i nasljedstvo. Međutim, on je smatrao da je bio na zajedničkom putu s Peanom, na što mu je i ukazao uspoređujući s njegovim djelima svoj mladenački spis »Sulla determinazione della sede sull' anima« (1884) kao i *Fondamenti...* Peano je u svojem pismu od 2. 8. 1889. g. to priznao potičući ga da rade i nadalje na učenju o matematičkoj logici. Nađ je također i to pismo objavio u *Principi...* (7). Prema Nađu za razliku prema matematici za logiku je važno učenje o broju (7) i pojam logičkog polja.²⁸ Za prijelaznu fazu k Russellovom logicizmu iza kojega je stajalo identificiranje broja i pojma dovoljna je

²³ H. Festini, »Logistika Trogiranina Albina Nađa«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 1–2, (1975), str. 77.

²⁴ I. Tacconi, *Un logistico dalmata*, Zara, 1934, str. 33.

²⁵ Nađ je kritizirao prvi dio tog Schröderova djela. Vidjeti A. Nađ, »Dr. Erns Schröder: Vorlesungen über die Algebra der Logik, I, 1890«, *Rivista italiana di filosofia*, Roma, 1891, str. 414. Pri tome je naglasio da su im neki stavovi istovjetni. Naravno, Schröder nije slijedio ni prije niti poslije Nađeve tekstove, jer su bili pisani talijanskim jezikom, a što bi tek bilo da je pisao hrvatski!

²⁶ A. Nađ, *Fondamenti del calcolo logico*, Napoli, 1890, str. 8.

²⁷ A. Nađ, *Principi di logica, esposti secondo le dottrine moderne*, Torino, 1892, str. 6.

²⁸ A. Nađ, »Sulla rappresentazione grafica delle quantità logiche«, *Rendiconti della Accademia dei Lincei*, Roma, vol. IV, 1890, fasc. 2, str. 51.

bila izomorfnost broja i pojma. Uz tu stepenicu Nađ je istovremeno sa Schröderom napravio redukciju pojma na klasu, a prije Fregeove redukcije broja na klasu (87). Nađevo definiranje klase čak je prethodilo znatno kasnijem Hilbertovom definiranju. Po Nađevu mišljenju definiranje klase nije zadatak matematike, nego logike – pojam klase je mjesto elemenata koje varira u određenim granicama te odgovara logičkom pojmu klase.²⁹ Klasa se može zvati usloženošću pojedinih predmeta koja odgovara općem pojmu, a to znači da je klasa ontološki usprednik pojma.³⁰ Njegov unaprijedni kritički odnos prema Russellovoj koncepciji došao je do izražaja u poimanju logičkog prostora čija beskonačnost proizlazi iz samog logičkog računa,³¹ a ne zbog obratnog postupka za koji se zalagao Russell. Možda bi se moglo reći da je Nađ nadmašio i Russellovu teoriju tipova sa svojom koncepcijom autonomnih stupnjeva.³² Još se istaklo da je on našao bolji i od današnjega naziva ‘konverzija’ zajednički naziv za konverziju, kontrapoziciju i alternaciju u terminu ‘inverzija’ (101). Posebno može biti intrigantnim njegov zahtjev da se načelo dovoljnog razloga zamijeni s načelom relativnosti (103), a oduševiti treba njegova sposobnost da nađe ograničenosti u dualnosti koju je upravo Schröder otkrio (106). Uz to je posvetio veliku pažnju indukciji koju je shvatio kao proces znanstvenog istraživanja (76) pa se u tom smislu, kao i Politeo, služi Jevonsom i Millom.³³ Na polju logike ne umanjuju takve rezultate njegove poteškoće u obradi računa propozicija zbog oslonca na načelo subordinacije. Tako u primjeni Peirceovog pojma funkcije na odnose klasa nije uspio otkriti propozicijske funkcije, premda je spominjao propozicije.³⁴

Kada se Nađ osvrtao na jezik pokazalo se da je, kako znatno kasnije Carnap u svojoj prvoj razvojnoj fazi, smatrao da formalizirani jezici imaju samo sintaksu. Nađ je sudio da je za obični jezik bila dovoljna elementarna logika.³⁵ No ipak se suočio sa semantikom u drugom dijelu *Principi...* gdje je naglasio važnost semantike za znanost. Tako on tvrdi da ne mogu biti svi jezici jednako formalizirani. Za deskriptivne znanosti ne važi matematički jezik (204), premda je on najidealniji jezik (122), manje važi npr. za kemiju.³⁶ On raspravlja o predmetu, značenju i znaku kasnije³⁷ te ističe rješenja koje su zapravo preuzeli Mill, Bain, Jevonski i Schröder (46). Kao

²⁹ A. Nađ, *Fondamenti...*, op. cit., str. 25.

³⁰ A. Nađ, *Principi...*, op. cit., str. 22.

³¹ A. Nađ, *Fondamenti...*, op. cit., str. 20.

³² H. Festini, »Logistika...«, op. cit., str. 94–95.

³³ A. Nađ, *Principi...*, op. cit., str. 200–214.

³⁴ H. Festini, *ib.*, str. 96.

³⁵ A. Nađ, *ib.*, str. 12.

Wittgenstein u njegovoj prvoj fazi i Nađ zastupa paralelizam termina i predmeta te tvrdi da između riječi i slike nema čvrste usuglašenosti (48), pa se stoga uopće nema smisla dulje zadržavati na identitetu riječi i slike (51), jer slici odgovara više predmeta. Njihov je odnos konvencionalan, a uspostavlja se uporabom (56).

Nađu je bilo posve jasno da je logika, kako on kaže, znanost metode, strukture i postupaka u znanosti³⁸ pa se kao opća metodologija odnosi na teorijske znanosti, ali se on zapravo kolebao u samoj njihovoj podjeli – najprije ih je dijelio na teorijske i praktične, što je definirao kao postulat. Kasnije, opredijelivši se za stipulativno načelo, najprije spominje jednu zajedničku skupinu, a onda govori o podjeli na temelju sekundarnih odnosa.³⁹ Očito da on ne smatra važnom stalnu i definitivnu podjelu znanosti, jer je bitno što se događa u samoj znanosti. On je smatrao da treba postupati sa znanstvenim pojmovima fleksibilno, što je jako vidljivo iz njegova postupka s pojmom prostora koji se upravo onda mijenjao – mi pojam prostora prilagođujemo: širimo ili sužavamo prema namjeri koja nas vodi.⁴⁰

Prostorne dimenzije relativiraju se u fizici, u kemiji, fiziologiji (16). On je smatrao da spoznaju treba shvatiti na Spencerov način, kao problem znanosti – kako napraviti stvar za nas – pa zato krtizira Aristotelovu teoriju adekvacije.⁴¹ Tako je on zapravo sudjelovao u tadašnjem izmjenjivanju poimanja znanstvenog predmeta i zakona. Nađ je smatrao da znanstveni predmet nije neki dani objekt koji se jednom zauvijek određuje, nego se on uspostavlja u dvostrukom odnosu – psihički i fizički vidovi istraživača sudjeluju u traženju odgovora na pitanje »kako«,⁴² što je sasvim jasno ilustrirala kvantna mehanika, a danas bi se reklo da istraživanje i odgovori ovise o instrumentima kojima se služi. Tako se i pojam znanstvene egzaktnosti nije više vezivao uz strogi deterministički pojam zakona. Zapravo se znanstvena egzaktnost očituje u konstantnoj i fiksnoj uporabi nekog znaka za određene odnose te je najprije susrećemo u simboličkoj logici, no onda i u drugim znanostima.⁴³ Stoga se zakon ne sastoji u definiranju uzroka, nego se najprije

³⁶ A. Nađ, »Lo stato attuale ed i progressi della logica«, *Rivista italiana di filosofia*, Roma, vol. II, VI (1891), str. 315.

³⁷ A. Nađ, »I primi dati della logica«, *Rivista italiana di filosofia*, Roma, IX (1894), str. 44.

³⁸ A. Nađ, *Principi...*, op. cit., str. 203.

³⁹ A. Nađ, »La previsione del futuro« *Rivista dalmatica*, Zara, 1907, str. 9,10.

⁴⁰ A. Nađ, *Sulla recente questione intorno alla dimensione sullo spazio*, Roma 1890, str. 4–5.

⁴¹ A. Nađ, *I primi dati...*, op. cit., str. 42–45.

⁴² A. Nađ, *Principi...*, op. cit., str. 203–204.

⁴³ A. Nađ, »La previsione...«, op. cit., str. 8.

određuje dovoljni razlog, a onda se ravna po načelu relativnosti. Zakon je u znanosti neko pravilo, obilježava ga vjerojatnost koju se može odrediti kao Vennov pojam vjerojatnosti, kao istinosnu učestalost. Zapravo je takvo shvaćanje vjerojatnosti kasnije razvila berlinska škola Von Misesa i Reichenbacha.⁴⁴ Njegova rasprava o znanstvenoj ovjeri iskustvene danosti, pojedinačnih činjenica, jako podsjeća na Carnapovo načelo potvrdljivosti, jer traži ovjeru po budućim slučajevima, a ne vjeruje u mogućnost cjelokupne ovjere, pa čak potražuje načelo opovrgljivosti.⁴⁵

Taj za mene najzanimljiviji filozof toga doba i regije zavrijedio je da se još jednom potanje prostudira. Njegova logika je takova da omogućuje ponovnu analizu i možda još bolje vrednovanje. Posebno pak treba naglasiti da se dosada nije obradio njegov napis »La cognizione matematica nella filosofia di Platone« (1890) gdje on pohvaljuje Zimmermannovo tumačenje i iskazuje da razvija njegove natuknice s time da je dodao neka svoja istraživanja.

Treba posebno istaći da je za jasnu sliku o filozofiji 19. st. našeg priobalja potrebno pretražiti knjižnice naših samostana od Dubrovnika do Rijeke i Pule. Zanimljiv je, čini se, Fabinaichev spis iz 1843. g. »Cenni storici sulle scienze e lettere in Dalmazia«, iz 1847. g. Appolonijev spis »La potenza dell' intelletto sussidiario dalla memoria ovvero ultimo risultato del nuovo trattato mnemonico«, pa isto tako i iz 1882. g. napis D. Politea »Proposta per l' introduzione della Logica del Lindner«. Samostan na Trsatu ima ogromno blago od preko 10.000 primjeraka koje treba pomno istražiti počevši od ustanovljavanja postojećih autora tog vremena do utvrđivanja da li su uopće pronađeni autori iz naših krajeva, kao npr. je li Likavetz sa svojim djelom »Elementa philosophiae« iz 1820. godine podrijetlom naš filozof, kao i Bernel čije je djelo »Lettere provinciali filosofiche«, 1807. g. Treba zatim analizirati spis oca Bartola »Razmišljaj ovo dobro« (1865), Pavicha, »Politika za dobre ljude to jest: uprave razumnoga i kriposnoga života« (1831) te i Luknića, »Čućenje u psihologiji, estatici i etici« (1900).

U svakom slučaju još ostaje dovoljno posla i za naredne generacije, ne samo u otkrivanju novih autora tog vremena nego također u ponovno obradi već analiziranih autora.

⁴⁴ H. Festini, »Logistika...«, op. cit., str. 132, bilješka 299.

⁴⁵ A. Nađ, *Principi...*, op. cit., str. 205–212.

O NEKIM REZULTATIMA I NOVIM ZADAĆAMA ISTRAŽIVANJA HRVATSKE FILOZOFSKE BAŠTINE

Sažetak

Kratko će se iznijeti razmišljanja o vlastitom istraživanju naše filozofske baštine 19. stoljeća, s osobitim osvrtom na filozofe primorsko-dalmatinskog područja. Preko zbira postignutih rezultata i njihovom ocjenom kao sporadičnih i djelomičnih naglasit će se potreba za pojačanim istraživanjem tog vremenskog razdoblja i ne samo tog područja.

ALCUNI RISULTATI ED I NUOVI COMPITI DELLE RICERCHE DELL' EREDITÀ FILOSOFICA CROATA

Sommario

Si farà un breve accenno all' opinione propria sulle ricerche dell' eredità filosofica croata del diciannovesimo secolo, specialmente ai filosofi littorali e dalmati. Riassumendo i risultati ottenuti finora come sporadici e parziali si accentuerà un straordinario bisogno per incremento delle ricerche di questo periodo e non solo di questo territorio.